

OPKOMST EN PARTIJVOORKEUR VAN MIGRANTEN TIJDENS DE
GEMEENTERAADSVERKIEZINGEN VAN 2 MAART 1994 **Error! Bookmark not defined.**

JEAN TILLIE
JUNI 1994

VOORWOORD.

Bij deze zou ik iedereen willen bedanken die op enigerlei manier aan dit onderzoek heeft meegewerkt. Allereerst Paul BrassJ van het Nederlands Centrum Buitenlanders die als projectleider het gehele onderzoek begeleid heeft. Verder: Ilhan Akel en Dick Carton van het Nederlands Centrum Buitenlanders; Jeroen Slot en Mark Minkman van het Amsterdams Bureau voor Onderzoek en Statistiek; de heer A. van der Peet van de gemeente Tilburg; het Regionaal Centrum Buitenlanders Midden-Brabant; de heer A.M. Hofstede van Informatie & Onderzoek Enschede; de heer F. van Hees en de heer P. de Jong van de gemeente Arnhem; het Centrum Buitenlanders Gelderland; de heer W. Stoker van de gemeente Utrecht; het Regionaal Centrum Buitenlanders Utrecht; de heer W. Tuinman en de heer Kloesmeijer van de gemeente Rotterdam; onderzoeksbureau EnquAte en Research Centrum te Rotterdam; de heer R. Heemskerk van de gemeente Den Haag; de ruim 160 interviewers; Guido van Steen; Lemina Hospers en Mireille Geldorp.

Tenslotte wil ik Jan Rath en Meindert Fennema bedanken voor hun commentaar op eerdere versies van dit rapport.

Jean Tillie.

1. INLEIDING.

Sinds 1986 is het voor niet-Nederlanders mogelijk om actief en passief deel te nemen aan gemeenteraadsverkiezingen¹. Afgezien van de beperkingen die ook voor Nederlanders gelden, kan iedere niet-Nederlander die vijf jaar onafgebroken in Nederland woont en beschikt over een geldige verblijfstitel gebruik maken van zijn kiesrecht. Een en ander is (onder andere) het gevolg van het in 1983 geformuleerde minderhedenbeleid, waar een van de doelstellingen van luidt: "het minderhedenbeleid is erop gericht voor minderheids-groepen die voorwaarden te scheppen, die noodzakelijk zijn om te kunnen emanciperen in en te kunnen deelnemen aan de samenleving" (Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1983, p.10). Eén van deze voorwaarden wordt in 1986 geschapen door de toekenning aan minderheidsgroeperingen van het actieve en passieve kiesrecht voor gemeenteraadsverkiezingen. Deelname aan de gemeenteraadsverkiezingen is zo direct gekoppeld aan de emancipatie van migranten in de Nederlandse samenleving. Hoe groter de electorale participatie van migranten, hoe groter de emancipatie en de deelname aan de Nederlandse samenleving, zo luidt de redenering.

Ondanks het feit dat de mate van electorale participatie een (beleidsmatig) toetspunt vormt voor de emancipatie van migranten en ondanks het feit dat er beleid wordt gevoerd om de electorale participatie van migranten te bevorderen, is er tot op heden relatief weinig bekend over de opkomst en het stemgedrag van migranten. De voornaamste oorzaak van deze onbekendheid met het electorale gedrag van migranten ligt in de kleinschaligheid van de verschillende onderzoeken op dit terrein (voor een overzicht zie Gilsing, 1991, Rath, 1991). De meest gebruikte methode om de opkomst en het stemgedrag van migranten te achterhalen is het zogenaamde schaduw-verkiezingsonderzoek. Schaduwverkiezingen zijn georganiseerd in Amsterdam (Pennings, 1987), Rotterdam (Buijs en Rath, 1986, Rath, 1990), Enschede (Boosten, 1990) en Den Haag (Luyten, 1990). De opzet is steeds dezelfde. Bij een aantal geselecteerde stembureaus wordt aan iedere kiezer een vragenformulier voorgelegd. Door het aantal ingevulde formulieren per etnische groep te vergelijken met het aantal potentiële stemmers wordt een schatting van de opkomst gemaakt. Verder bieden de gegevens inzicht in het stemgedrag van de diverse migrantengroeperingen. Met betrekking tot een algemeen inzicht in de opkomst en het stemgedrag van migranten tijdens

¹Sinds 1985 kunnen migranten participeren in deelraadsverkiezingen.

gemeenteraadsverkiezingen, kleven er twee bezwaren aan deze onderzoeken. Allereerst hebben zij allen slechts in een gemeente plaatsgevonden. Dit maakt het moeilijk om de resultaten te generaliseren naar de opkomst en het stemgedrag van migranten in Nederland. Ten tweede verschillen zij in de bepaling van etnische herkomst. Pennings (1986) bijvoorbeeld vraagt expliciet in zijn enquêteformulier naar het "land van herkomst". Boosten (1990) hanteert voor Turken en Marokkanen nationaliteit of geboorteland als criterium. Rath (1990) kiest (behalve voor Surinamers en Antillianen waar ook geboorteland als criterium wordt gehanteerd) voor nationaliteit. Door het hanteren van verschillende criteria bij het bepalen van de etnische herkomst behoren steeds verschillende mensen tot de diverse etnische groeperingen. Dit maakt het moeilijk om de onderzoeken met betrekking tot de opkomst en het stemgedrag van migranten te vergelijken².

Om zoveel mogelijk aan bovenstaande bezwaren tegemoet te komen is besloten om tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2 maart 1994 een grootschalig onderzoek te organiseren naar de opkomst en het stemgedrag van migranten. Hiervoor zijn in zeven Nederlandse gemeenten schaduwverkiezingen gehouden. In alle gemeenten is dezelfde vragenlijst aan de respondenten voorgelegd en zijn dezelfde criteria gehanteerd bij het bepalen van etnische herkomst. Verder zijn dezelfde criteria gehanteerd bij de selectie van stembureaus.

Dit rapport bevat een overzicht van de resultaten. De opzet is als volgt. Hoofdstuk twee behandelt de gekozen werkwijze. Punten die hier aan de orde komen zijn onder andere de bepaling van etnische herkomst en het selectiecriterium van de stembureaus. In hoofdstuk drie worden de "landelijke" resultaten gepresenteerd. Hier komen aan de orde: opkomst en stemgedrag, een vergelijking van het stemgedrag in 1994 met dat in 1990, voorkeur voor andere partijen en de ideologische (links-rechts) positie van de diverse etnische

²De onderzoeken verschillen verder in de gehanteerde criteria bij de selectie van stembureaus. Zo kiest Pennings (1986) voor 10 stembureaus verspreid over 8 buurten in Amsterdam met een relatief hoog aantal buitenlandse kiesgerechtigden. Boosten (1990) selecteert 5 over de stad verspreide stemdistricten waarvan de opkomst in 1986 vergelijkbaar is met de totale opkomst in Enschede en waar een voldoende aantal buitenlandse, vooral Turkse en Marokkaanse kiesgerechtigden staat geregistreerd. Rath (1990) selecteert in Rotterdam 7 stemdistricten in 99n wijk met een representatieve bevolkingssamenstelling en een representatief stemgedrag tijdens vorige verkiezingen.

groeperingen. Hoofdstuk vier bevat de resultaten per gemeente. Deze worden waar mogelijk vergeleken met eerdere onderzoeken. Verder zal in dit hoofdstuk het stemgedrag van migranten worden vergeleken met dat van autochtonen. In hoofdstuk vijf wordt geprobeerd verschillen in met name het stemgedrag van de diverse etnische groeperingen te verklaren. Hoofdstuk zes bevat de conclusies.

In appendix 1 zijn de belangrijkste basisgegevens samengevat zoals geselecteerde stembureaus, aantal stemgerechtigden per stembureau en berekening opkomst. Tenslotte is in appendix 2 de Nederlandse versie van de vragenlijst weergegeven.

Ik wil met nadruk stellen dat ik niet tot doel heb een uitgebreide theoretisch-wetenschappelijke analyse te geven van de factoren die stemgedrag en opkomst van migranten bepalen. Mijn doel is het geven van een korte en bondige presentatie van de electorale participatie van migranten in Nederland. Aangezien het de eerste keer is dat een dergelijk onderzoek op deze schaal georganiseerd wordt, kunnen de hier gepresenteerde cijfers als ijkpunt dienen voor verder onderzoek op dit terrein.

2. WERKWIJZE.

Om inzicht te krijgen in de opkomst en het stemgedrag van migranten is gekozen voor zogenaamde 'schaduwverkiezingen'. In zeven Nederlandse gemeenten (Amsterdam, Arnhem, Den Haag, Enschede, Rotterdam, Tilburg, Utrecht) zijn 6 tot 8 stembureaus geselecteerd³. Er is naar gestreefd om zo veel mogelijk migranten te interviewen. Hoe meer migranten er worden geïnterviewd hoe representatiever de gegevens. Daarom zijn de stembureaus zo geselecteerd dat de kans om migranten te treffen zo groot mogelijk is⁴. Bij de geselecteerde stembureaus werden drie interviewers geposteed. Een persoon van Nederlandse herkomst, Een persoon van Marokkaanse herkomst en Een persoon van Turkse herkomst. Iedereen die het stembureau verliet werd gevraagd om een schriftelijke enquête in te vullen. Formulieren waren in drie talen aanwezig: Nederlands, Arabisch en Turks. Als een persoon niet mee wilde werken aan het onderzoek, werd een inschatting gemaakt van de etnische herkomst. Deze gegevens werden op zogenaamde non-responseformulieren geregistreerd en werden later gebruikt bij het bepalen van de opkomst. Bij het bepalen van de etnische herkomst is de procedure gevolgd zoals die wordt gesuggereerd in Den Heeten en Verweij (1993). Uitgangspunt hierbij is het geboorteland van de ondervraagde persoon, het geboorteland van de moeder en het geboorteland van de vader.

De in omvang vier belangrijkste migrantengroeperingen staan in het onderzoek centraal: Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen. Op verzoek van de betreffende gemeenten zijn in Rotterdam ook nog Kaapverdianen en in Enschede Duitsers onderzocht.

³Voor een lijst van de geselecteerde stembureaus zie appendix 1.

⁴In Rotterdam zijn bovendien twee stembureaus geselecteerd in zogeheten 'doorstroombuurtten'. Dat wil zeggen, buurten waar migranten heentrekken als zij langere tijd in Rotterdam wonen.

3. OPKOMST EN STEMGEDRAG: LANDELIJKE CIJFERS.

3.1. Opkomst.

De opkomst van migranten wordt berekend door de som van het aantal ingevulde formulieren, de non-response en het aantal volmachtstemmen per etnische groep te delen door het aantal kiesgerechtigde migranten. In tabel 1 is de opkomst voor de diverse etnische groeperingen weergegeven⁵.

<TABEL 1>

Met betrekking tot de opkomstpercentages blijken er grote verschillen tussen de gemeenten te bestaan. Voor Turken varieert de opkomst van 28% (Rotterdam) tot 67% (Amsterdam), voor Marokkanen van 23% (Rotterdam) tot 51% (Arnhem) en voor Surinamers en Antillianen van 24% (Rotterdam) tot 47% (Tilburg). In het algemeen is de opkomst onder Turken het grootst, dan volgen de Marokkanen en tenslotte de gecombineerde groep van Surinamers en Antillianen. In Amsterdam en Enschede is de Turkse opkomst groter dan de totale opkomst in de gemeente. In Utrecht en Arnhem is de opkomst onder Turken te vergelijken met het gemeentelijk gemiddelde. De Marokkaanse opkomstpercentages liggen steeds onder het gemeentelijk gemiddelde, met Tilburg en Rotterdam als dieptepunt. Wat opvalt is de relatief lage opkomst onder Surinamers en Antillianen. Dit kan duiden op een lage politieke participatie van Surinamers en Antillianen in de Nederlandse samenleving (alhoewel het deelnemen aan gemeenteraadsverkiezingen maar Een van de vele vormen van politieke participatie is).

Gezien de verschillende criteria die zijn gebruikt bij het bepalen van de etnische herkomst is het moeilijk de hier berekende opkomstpercentages te vergelijken met eerdere onderzoeken. Toch zijn er enkele ontwikkelingen te constateren.

In Amsterdam lijkt de opkomst onder Turken ten opzichte van 1986 vrijwel niet veranderd. Pennings (1987) rapporteert een opkomst van 69%. De opkomst onder Marokkanen is

⁵Op basis van de verstrekte gegevens is het niet mogelijk de opkomst uit te splitsen naar geslacht. Verder was het noodzakelijk om Surinamers en Antillianen als 99n groep te beschouwen.

duidelijk gestegen (1986: 28%, 1994: 49%). De opkomst onder Surinamers lijkt gedaald (1986: 48%, 1994: 30%)⁶.

In Enschede is de opkomst onder Turken en Marokkanen naar alle waarschijnlijkheid gestegen (Turken 1990: 51%, 1994: 65%; Marokkanen 1990: 36%, 1994: 50%, zie ook Boosten, 1990).

Vergeleken met de resultaten van Rath in 1990 is de opkomst in Rotterdam onder Marokkanen min of meer constant gebleven (1990: 26%, 1994: 23%). De opkomst onder Turken lijkt gedaald (van 42% naar 28%). De opkomst onder Surinamers lijkt niet te zijn veranderd (20% in 1990 versus 24% in 1994).

Met betrekking tot de in tabel 1 gepresenteerde opkomstpercentages moeten twee opmerkingen worden gemaakt. Allereerst verschilt per gemeente de kwaliteit van de gegevens over het aantal kiesgerechtigde migranten (zie appendix 1). Wat betreft Amsterdam, Tilburg en Enschede zijn de verstrekte gegevens op basis van etnische herkomst. Per stembureau is voor de diverse etnische groeperingen het aantal stemgerechtigden beschikbaar. In Arnhem zijn de gegevens uitgesplitst naar nationaliteit. Dit maakt een vergelijking met etnische herkomst problematischer omdat nationaliteit en herkomst niet noodzakelijkerwijs hetzelfde zijn⁷.

In Rotterdam en Utrecht moeten het aantal stemgerechtigde migranten per stembureau worden geschat op grond van gegevens over buurtcombinaties en bevolkingspercentages uitgesplitst naar nationaliteit. In Den Haag zijn de verstrekte gegevens van dien aard dat een redelijke schatting van de opkomst niet mogelijk is⁸.

⁶Pennings rapporteert alleen resultaten voor Surinamers. In de hier gecombineerde groep van Surinamers en Antillianen vormen de eerste echter veruit de grootste groep.

⁷Het berekenen van de opkomst door etnische herkomst te vergelijken met nationaliteit zal waarschijnlijk leiden tot een overschatting van de opkomst omdat het aantal mensen met een bepaalde nationaliteit kleiner is dan het aantal mensen met dezelfde etnische herkomst.

⁸Gezien het verschil in betrouwbaarheid van de gegevens per gemeente is het denkbaar om op basis van Amsterdam, Tilburg en Enschede (waar de gegevens optimaal beschikbaar zijn) een alternatief 'landelijk' opkomstpercentage te berekenen. Voor Turken is dit 58% (in plaats van 49%), voor Marokkanen 45% (in plaats van 41%) en voor Surinamers/Antillianen 30% (in plaats van 28%). De opkomstcijfers op basis van Amsterdam, Tilburg en

De tweede opmerking met betrekking tot tabel 1 betreft de grootte van de opkomst. Het is zeer waarschijnlijk dat voor alle etnische groeperingen de opkomst onderschat wordt⁹. Dit heeft twee oorzaken. Allereerst worden niet alle allochtone kiezers in het stembureau aangesproken. Dit heeft tot gevolg dat zij niet als kiezer worden geregistreerd op een enquêteformulier of non-response formulier. Uiteraard is ernaar gestreefd zoveel mogelijk mensen te interviewen. Het is bij schaduwverkiezingen echter onvermijdelijk dat een bepaald (moeilijk te schatten) deel van de kiezers niet wordt geregistreerd, wat tot een onderschatting van de opkomst leidt.

Ten tweede is de kans groot dat de gegevens verstrekt door de gemeenten voor een bepaald deel niet kloppen. Een en ander valt af te leiden uit de zogenaamde 'oneigenlijke non-response' van het survey 'Sociale Positie en Voorzieningengebruik Allochtonen en Autochtonen 1991' (SPVA-1991)¹⁰. Dit onderzoek is in een aantal Nederlandse gemeenten, waaronder Amsterdam en Enschede, gehouden. De oneigenlijke non-response is het aantal meerderjarige personen dat in het kader van de SPVA-enquête is benaderd, maar niet op het door de gemeente verstrekte adres blijkt te wonen. Aangezien de oneigenlijke non-response betrekking heeft op stemgerechtigde allochtonen, kan deze gebruikt worden als schatting van de gegevensvervuiling bij de verschillende gemeenten anno 1994. Vooronderstelling hierbij is dat de gegevensvervuiling van 1994 gelijk is aan die van 1991¹¹.

Enschede enerzijds en alle gemeenten (tabel 1) anderzijds blijken wat betreft Marokkanen en Surinamers/Antillianen niet veel van elkaar te verschillen. Met betrekking tot Turken is het verschil 9%. Het beeld blijft echter hetzelfde. De opkomst is het grootst onder Turken, gevolgd door Marokkanen. De opkomst onder Surinamers en Antillianen is aanzienlijk lager.

⁹Ondanks de mogelijke overschatting van de opkomst door de vergelijking van etnische herkomst en nationaliteit (zie noot 7).

¹⁰Het SPVA onderzoek wordt in principe tweejaarlijks gehouden onder de hoofden van huishoudens van Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen en autochtonen. Opdrachtgever is het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Het onderzoek wordt uitgevoerd door het Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO) van de Erasmus Universiteit in samenwerking met Bureau Veldkamp te Amsterdam.

¹¹De gegevens van het SPVA-1994 zijn bij het schrijven van dit rapport nog niet beschikbaar.

Gegevensvervuiling leidt tot onderschatting van de opkomst. Het impliceert namelijk dat er oproepingskaarten zijn verzonden naar personen die niet meer op de betreffende adressen wonen. Als zodanig kunnen zij niet tot de stemgerechtigden worden gerekend. Om een en ander te illustreren heb ik in tabel 2 voor Turken en Marokkanen, rekeninghoudend met de oneigenlijke non-response van het SPVA-1991, fictieve opkomstpercentages voor Amsterdam en Enschede berekend.

<TABEL 2>

Als er rekening wordt gehouden met de gegevensvervuiling van de bevolkingsregisters, stijgt de opkomst bij Turken in Amsterdam van 67% naar 80%. Voor Marokkanen stijgt de opkomst van 49% naar 61%. In Enschede is de geschatte gegevensvervuiling lager. Dit leidt tot een stijging van de opkomstpercentages van 65% naar 68% voor Turken en van 50% naar 54% voor Marokkanen.

De bovenstaande discussie illustreert dat de opkomstcijfers van migranten voorzichtig geïnterpreteerd moeten worden en meer verwijzen naar een minimum. Als men er echter van uitgaat dat de mate van 'gegevensvervuiling' voor alle groepen over de tijd hetzelfde blijft, dan kunnen de opkomstpercentages in de toekomst met vergelijkbare onderzoeken worden vergeleken. Hierdoor ontstaat inzicht in het al dan niet groter of kleiner worden van de opkomst van migranten bij gemeenteraadsverkiezingen.

3.2. Stemgedrag 1994.

In tegenstelling tot de onzekerheden rond het opkomstpercentage zijn de gegevens met betrekking tot het stemgedrag eenduidig te interpreteren. In tabel 3 zijn de relevante gegevens voor de diverse etnische groeperingen weergegeven¹².

<TABEL 3>

Er blijken redelijke verschillen te bestaan tussen de diverse groeperingen. Bij Turken is de

¹²Voor een vergelijking met het stemgedrag van autochtonen zie hoofdstuk 4.

PvdA de populairste partij, gevolgd door het CDA. De positie van het CDA is mogelijk te verklaren door de aantrekkingskracht van Turkse kandidaten op de CDA-lijsten of door het bepalen van de partijkeuze uit religieuze overwegingen (zie hoofdstuk 5).

Bij Marokkanen is de positie van GroenLinks zeer sterk. Een mogelijke verklaring kan het zogenaamde 'Rabbae-effect' zijn: het feit dat een van de lijsttrekkers van GroenLinks bij de landelijke verkiezingen van 1994 (Mohammed Rabbae) van Marokkaanse herkomst is.

Rabbae is in zijn functie als directeur van het Nederlands Centrum Buitenlanders zeer bekend bij de Marokkaanse kiezer. De tweede partij voor Marokkanen is de PvdA.

Surinamers hebben de grootste voorkeur voor de PvdA. Met betrekking tot de andere partijen zijn de stemmen min of meer over D66, GroenLinks en het CDA verdeeld. Eenzelfde beeld zien we bij respondenten uit de Nederlandse Antillen, met dit verschil dat D66 iets populairder is en het CDA iets minder geprefereerd wordt.

Over het algemeen is de PvdA de populairste partij onder migranten, gevolgd door GroenLinks en het CDA.

Uit tabel 4 blijkt dat mannen en vrouwen in hun stemgedrag niet veel van elkaar verschillen.

<TABEL 4>

De grootste verschillen zijn nog waar te nemen met betrekking tot GroenLinks. Zowel voor Marokkanen als voor Surinamers en Antillianen is onder vrouwen de voorkeur voor GroenLinks groter. Marokkaanse mannen hebben vergeleken met de vrouwen een grotere voorkeur voor de PvdA.

3.3. Stemgedrag 1990-1994.

In 1986, toen migranten voor het eerst tijdens gemeenteraadsverkiezingen mochten stemmen, bleek het stemgedrag zich voornamelijk te beperken tot een partij: de PvdA (Pennings, 1987, Buijs en Rath, 1986). In 1990 was in Rotterdam al een verbreding van de voorkeur te constateren. Met name Turken bleken ook een voorkeur te hebben voor D66 en het CDA (Rath, 1990). Een van de manieren om (op individueel niveau) inzicht te krijgen in de vraag of deze verbreding van de politieke voorkeur zich heeft doorgezet, is het stemgedrag van 1990 te vergelijken met dat van 1994. Als het stemgedrag van 1994

overeenkomt met dat van 1990 dan is partijvoorkeur (voor deze twee jaren) blijkbaar beperkt tot een partij. Wisselt een respondent tussen twee partijen dan is de voorkeur blijkbaar niet beperkt tot een partij en heeft de betreffende kiezer een bredere oriëntatie op de Nederlandse partij-politieke samenleving.

Aan de respondenten is gevraagd of zij tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 1990 gestemd hadden en zo ja, op welke partij. Dit maakt het mogelijk om het stemgedrag van 1994 te vergelijken met dat van 1990.

Voordat ik de resultaten zal bespreken zijn enkele relativerende opmerkingen op zijn plaats. Ten eerste is gebleken dat dergelijke 'recall' data niet altijd even betrouwbaar zijn en dat paneldata voor dit soort analyses de voorkeur verdienen. Gegeven de opzet van het onderzoek is het echter noodzakelijk de gegevens op deze manier te verkrijgen. Een alternatief zou de vergelijking van geaggregeerde gegevens uit eerdere jaren met die van 1994 kunnen zijn. Echter, met betrekking tot het stemgedrag op individueel niveau zijn geaggregeerde gegevens moeilijk bruikbaar. Verder betreft het hier alleen kiezers die zowel in 1994 als in 1990 hebben gestemd. De analyse zegt dus niets over kiezers die in Jjn van deze twee jaren niet zijn gaan stemmen.

In de tabellen 5 t/m 8 zijn de gegevens voor Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen weergegeven.

<TABEL 5>

In de tabel zijn de rijpercentages weergegeven. Bijvoorbeeld, van de Turken die in 1990 PvdA hebben gestemd, heeft 67% dat in 1994 weer gedaan en van de Turken die in 1990 CDA hebben gestemd, heeft 20% in 1994 op de PvdA gestemd.

Als ik 1990 als basis neem dan zijn Turkse PvdA-stemmers redelijk trouwe kiezers: 67% blijft op de sociaal-democraten stemmen. De overige stemmen gaan voornamelijk naar GroenLinks en het CDA. D66-stemmers zijn minder trouw. Iets minder dan een kwart van de D66-aanhang heeft de overstap naar het CDA gemaakt. Verder is een aanzienlijk deel van de D66-aanhang naar de PvdA gegaan. De GroenLinks stemmers zijn redelijk trouw gebleven (61%) al is het verlies naar de PvdA aanzienlijk.

De CDA-kiezers zijn ook loyaal, al is een aanzienlijk deel verloren gegaan aan de PvdA. In totaal blijkt 33% van de Turken die zowel in 1990 als in 1994 gestemd heeft van partijkeuze

te veranderen.

In tabel 6 zijn de vergelijkbare gegevens voor Marokkanen weergegeven.

<TABEL 6>

Marokkaanse kiezers verhuizen massaal naar GroenLinks. Alle partijen verliezen een aanzienlijk deel van hun aanhang aan GroenLinks. De afkalving van de PvdA lijkt zich ook hier door te zetten: 43% van de voormalige PvdA-stemmers stemt nu op GroenLinks terwijl daar een relatief kleine winst van andere partijen tegenover staat. Van de CDA-stemmers heeft een aanzienlijk deel in 1994 PvdA gestemd. In totaal verandert 40% van de Marokkanen van stemgedrag.

In tabel 7 zijn de cijfers voor Surinamers weergegeven.

<TABEL 7>

Surinamers blijken een stabiel stemgedrag te vertonen. Voor elke partij blijft zo'n 70% van de kiezers trouw aan de keuze van 1990. Het grootste verlies wordt geleden door de VVD die 13% van haar aanhang aan het CDA kwijt raakt. In totaal verandert 30% van de Surinamers van stemgedrag.

Zoals uit tabel 8 blijkt is het stemgedrag van Antillianen in 1990 en 1994 vergelijkbaar met dat van Surinamers.

<TABEL 8>

Tussen de 68 en 83% van de Antillianen vertoont een stabiel stemgedrag. Grote uitzondering is de groep voormalige CDA-stemmers. Hiervan blijft slechts 38% trouw aan de Christendemocraten. In totaal veranderen 33% van de Antillianen van partij.

De algemene conclusie is dat het stemgedrag van migranten zeker niet beperkt is tot Jjn partij. Dit lijkt een bredere partij-politieke oriëntatie op de Nederlandse samenleving te impliceren. Ruim een derde van alle migranten wisselt tussen 1990 en 1994 van partij. Marokkanen zijn het meest van stemgedrag veranderd, gevolgd door Turken en Antillianen.

Error! Unknown switch argument.

Surinamers vertonen het meest stabiele stemgedrag.

3.3. Partijvoorkeur.

Een alternatieve manier om de voorkeur voor een partij vast te stellen is met behulp van de zogenaamde 'stemkansvraag' (Van der Eijk en Niemi, 1984; Tillie, 1994). De stemkansvraag is in dit onderzoek als volgt geformuleerd:

'Hieronder staat een aantal politieke partijen. We zouden graag van U willen weten of U ooit op deze partijen zult stemmen.

Denkt U dat U ooit VVD zult stemmen?

Denkt U dat U ooit PvdA zult stemmen?' (etc.)

De respondenten hadden vier antwoordmogelijkheden: 'nee', 'misschien', 'ja' en 'ken deze partij te weinig'¹³. Met behulp van deze vraag is het mogelijk de potentiële voorkeur voor

¹³Deze formulering is een afgeleide van de 'oorspronkelijke' stemkansvraag. Deze is als volgt geformuleerd: 'Sommige mensen zijn er vrij zeker van dat zij altijd op dezelfde zullen stemmen. Anderen bekijken elke keer weer opnieuw op welke partij zij zullen stemmen. Hieronder staat een aantal politieke partijen. We zouden graag van U willen weten hoe waarschijnlijk het is dat U ooit op elk van die partijen zult gaan stemmen. U kunt uw antwoord geven in de vorm van een getal. Stel dat U van een bepaalde partij denkt dat U daar zeker wel eens op zult stemmen, dan geeft U die partij het getal 10. Stel dat U van een bepaalde partij denkt dat U daar zeker nooit op zult stemmen dan geeft U die partij het getal 1. U kunt alle getallen van 1 tot en met 10 gebruiken. Hoe hoger het getal hoe waarschijnlijker U het vindt dat U ooit op die partij zult gaan stemmen. Hoe lager het getal hoe onwaarschijnlijker U het vindt dat U ooit op die partij zult gaan stemmen.

Hoe waarschijnlijk is het dat U ooit VVD zult stemmen?
Omcirkelt U maar het betreffende getal. Etc.

Naar aanleiding van de resultaten uit een proefenquête, is gekozen voor bovenstaande variant. Uit uitgebreide (hier niet gerapporteerde) validerende analyses blijkt dat de vraag zoals die aan migranten is voorgelegd, vergelijkbaar is met de oorspronkelijke vraag.

iedere politieke partij in een partijenstelsel vast te stellen. Dit heeft een aantal voordelen: zo kan worden vastgesteld welke partijen met elkaar concurreren. Als bijvoorbeeld een respondent antwoordt dat hij zich kan voorstellen ooit wel eens op GroenLinks en ooit wel eens op de PvdA te stemmen, dan concurreren deze twee partijen (wat betreft deze respondent) met elkaar. Door de antwoorden van alle respondenten op deze manier te bekijken kan bepaald worden welke partijen met elkaar concurreren. Verder kan worden berekend hoe groot het electorale potentieel van iedere partij onder de diverse etnische groeperingen is.

Het electorale potentieel van een partij onder de verschillende etnische groeperingen is het percentage stemmen dat een politieke partij zou behalen onder 4 vooronderstellingen:

- (1) het electoraat bestaat uitsluitend uit kiezers van de betreffende etnische groep;
- (2) de opkomst onder deze groep is 100%;
- (3) de politieke partij concurreert niet met andere partijen;
- (4) iedereen stemt volgens zijn of haar voorkeur voor de betreffende partij (dat wil zeggen, assumptie (3) betekent dus niet dat alle stemmen naar JN partij gaan).

Met andere woorden het electoraal potentieel is het maximaal aantal stemmen dat een partij kan halen onder de diverse etnische groeperingen. Of, nog anders gesteld, het electorale potentieel is het percentage stemmen dat een partij zou behalen als iedereen die zich kan voorstellen ooit wel eens op deze partij te stemmen dat ook daadwerkelijk doet.

In tabel 9 is voor Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen voor vijf partijen het electoraal potentieel berekend¹⁴. Verder is aangegeven hoeveel procent van dit electorale potentieel door iedere partij gemobiliseerd is. Bijvoorbeeld, het electorale potentieel van de PvdA onder Turken is 62% (tabel 9, 2de regel, kolom 1). Dat wil zeggen 62% van de Turken zullen onder optimale omstandigheden op de PvdA stemmen. Men kan nu uitrekenen hoeveel van deze groep Turken daadwerkelijk op de PvdA heeft gestemd. Dat blijkt 47% te zijn. De PvdA heeft dus $47/62 = 76\%$ van haar potentiële aanhang gemobiliseerd. Dit betekent dat de PvdA het onder Turken relatief niet slecht gedaan heeft bij deze gemeenteraadsverkiezingen.

<TABEL 9>

¹⁴De stemkansvraag is in dit onderzoek gevraagd voor GroenLinks, PvdA, D66, CDA en VVD.

Onder Turken blijkt de PvdA het grootste potentieel te bezitten, 62% van de Turken kan zich voorstellen ooit wel eens op de PvdA te stemmen. Verder blijkt het CDA-potentieel groter te zijn dan het potentieel van GroenLinks.

Ondanks het feit dat maar 1% van de Turken op de VVD heeft gestemd, kan deze partij zich toch verheugen in een zekere populariteit. Als de VVD niet zou concurreren met andere partijen zou 27% van de Turken op de liberalen stemmen. De PvdA heeft haar potentieel onder de Turken het meest gemobiliseerd, gevolgd door het CDA. GroenLinks en D66 blijven achter, terwijl slechts 7% van het VVD-potentieel daadwerkelijk op de partij gestemd heeft.

Met betrekking tot de Marokkanen blijkt het potentieel van GroenLinks het grootste te zijn. GroenLinks heeft 82% van haar potentieel gemobiliseerd, de PvdA 59%. Deze cijfers impliceren dat GroenLinks, onder gelijkblijvende omstandigheden, het nauwelijks beter kan doen bij komende (gemeenteraads)verkiezingen. De PvdA daarentegen kan nog heel wat stemmen winnen onder kiezers van Marokkaanse herkomst. D66, CDA en VVD hebben nauwelijks hun potentiële aanhang onder de Marokkaanse kiezers in stemmen weten om te zetten.

Met betrekking tot Surinamers is de PvdA in potentie de grootste partij, gevolgd door GroenLinks en D66. De PvdA heeft haar potentieel het meest gemobiliseerd, gevolgd door GroenLinks, D66 en het CDA, die rond een derde van hun potentieel gerealiseerd hebben. Onder Antillianen is het potentieel van de PvdA het grootste. De sociaal-democraten zijn er bovendien in geslaagd 73% van dit potentieel te mobiliseren. Opvallend is dat de VVD onder Antillianen 29% van haar potentieel heeft gemobiliseerd. Dit is vergeleken met andere etnische groeperingen de hoogste score.

Uit de antwoorden op de stemkansvraag kan voor iedere etnische groepering een zogenaamde 'voorkeursdimensie' worden geconstrueerd. De voorkeursdimensie van partijen geeft aan welke partijen met elkaar concurreren. Bijvoorbeeld, als een respondent aangeeft een voorkeur te hebben voor de PvdA en GroenLinks, dan concurreren voor deze respondent de PvdA en GroenLinks met elkaar en is het waarschijnlijk dat deze respondent links georiënteerd is. Geeft een tweede respondent aan een voorkeur te hebben voor CDA en VVD, dan is het waarschijnlijk dat deze respondent centrum-rechts georiënteerd is.

Error! Unknown switch argument.

Bovendien kunnen in dit voorbeeld de partijvoorkeur van de eerste respondent en de tweede respondent uit hun links-rechts positie worden verklaard.

Op deze manier kan voor iedere etnische groepering een voorkeursdimensie worden berekend waaruit het beste de antwoorden op de stemkansvraag kunnen worden afgeleid.

Deze voorkeursdimensies zijn in tabel 10 weergegeven.

<TABEL 10>

Onder Turken blijken partijen volgens de links-rechts volgorde met elkaar te concurreren. Dat wil zeggen, GroenLinks concurreert voornamelijk met de PvdA, de PvdA voornamelijk met GroenLinks en D66, het CDA voornamelijk met D66 en de VVD etc.

Onder Marokkanen, Surinamers en Antillianen lijkt links-rechts ook het ordenend principe te zijn, met Jjn belangrijke uitzondering: de PvdA wordt links van GroenLinks gepercipieerd. Dit impliceert dat GroenLinks voornamelijk met de PvdA en D66 concurreert en niet (zoals bij Turken) uitsluitend met de PvdA.

De constructie van deze voorkeursdimensies heeft een belangrijke consequentie. Aangezien uit de dimensies in tabel 10 de antwoorden op de stemkansvraag kunnen worden afgeleid, impliceren deze dimensies dat de partijvoorkeur van migranten zich voor een groot deel ideologisch laat representeren. Dat wil zeggen, de voorkeur voor politieke partijen kan voor een groot deel worden afgeleid uit de posities die migranten innemen op de links-rechts schaal.

Het bovenstaande impliceert dat het mogelijk is om, met behulp van de voorkeursdimensies, een ideologisch profiel op te stellen van de diverse migrantengroeperingen. Bijvoorbeeld, als een respondent een voorkeur heeft voor GroenLinks en de PvdA, dan is hieruit af te leiden dat hij met name links georiënteerd is. Combineert een respondent een voorkeur voor D66 met een voorkeur voor het CDA, dan plaatst hij zich meer in het ideologische centrum.

In figuur 1 en 2 zijn de op deze manier berekende ideologische profielen voor Turken, Marokkanen en Surinamers en Antillianen weergegeven. Aangezien de voorkeursdimensie voor Marokkanen, Surinamers en Antillianen hetzelfde is (zie tabel 10) zijn de ideologische profielen van deze migrantengroeperingen in een figuur weergegeven.

<FIGUUR 1 EN 2>

Voordat ik de resultaten van figuur 1 en 2 zal bespreken, is een nadere toelichting noodzakelijk. De horizontale as in figuur 1 en 2 representeert een ideologische dimensie die van links naar rechts loopt. Op deze dimensie zijn de politieke partijen weergegeven. Gezien de verschillen in perceptie van partijen (zie tabel 10) loopt de links-rechts dimensie voor Turken van GroenLinks naar de VVD en voor Marokkanen, Surinamers en Antillianen van de PvdA naar de VVD. De lijnen in de figuren geven de verdeling van de diverse migrantengroeperingen op de links-rechts as weer¹⁵. De afstanden tussen de partijen verwijzen niet naar een ideologische afstand tussen partijen, maar naar kiezers die zich al dan niet tussen deze partijen bevinden. Bijvoorbeeld, in figuur 1 zijn er een aantal Turken die tussen de PvdA en D66 kunnen worden geplaatst. Verder is het belangrijk om op te merken dat de ideologische positie van kiezers niet direct gerelateerd is aan hun stemgedrag. Hoogstens kan men spreken van potentieel stemgedrag, waarbij de vooronderstelling is dat kiezers een voorkeur hebben voor de partij die zich op een korte ideologische afstand bevindt.

Figuur 1 geeft het ideologisch profiel van Turken weer. Het blijkt dat Turken met name rond de PvdA geconcentreerd zijn. Van de groep die zich tussen de PvdA en D66 bevindt, is de afstand ten opzichte van de PvdA het kleinste. Verder bevindt zich een aanzienlijke groep Turken in de ideologische gebieden rond D66 en CDA. Een klein aantal kan tussen het CDA en D66 worden geplaatst.

Figuur 2 bevat de ideologische profielen van Marokkanen, Surinamers en Antillianen. De ideologische profielen van Surinamers en Antillianen zijn vrijwel identiek. Het grootste deel bevindt zich voornamelijk rond de PvdA en GroenLinks. Verder is er een concentratie rond D66 en het CDA. Zo'n 8% van de Surinamers kan tussen de PvdA en GroenLinks worden geplaatst, terwijl zich een even grote groep tussen GroenLinks en D66 bevindt. Wat betreft de Marokkanen is het beeld gelijk aan dat van Surinamers en Antillianen, met twee

¹⁵In meer technische termen verwijzen de lijnen naar schaalscores die berekend zijn naar aanleiding van de voorkeuren van migranten voor de diverse partijen. Schaalscores verwijzen naar de ideologische posities die migranten innemen. Bij de bepaling van de voorkeursdimensie en de berekening van schaalscores uit de stemkansvraag is gebruikt gemaakt van de zogenaamde MUDFOLD-methode (Van Schuur, 1984).

belangrijke uitzonderingen. Ten eerste bevindt de grootste groep Marokkanen zich rond GroenLinks. Vergeleken met Surinamers en Antillianen blijken de posities rond GroenLinks en PvdA elkaars spiegelbeeld te zijn. Verder is er een aanzienlijke groep Marokkanen die tussen GroenLinks en de PvdA kan worden geplaatst. Het tweede grote verschil met Surinamers en Antillianen is het feit dat er nauwelijks Marokkanen in het gebied rond het CDA zijn aan te treffen. Wat betreft de ideologische posities rond D66 en de posities tussen GroenLinks en D66, zijn de resultaten van Marokkanen te vergelijken met die van Surinamers en Antillianen.

4. STEMGEDRAG: GEMEENTELIJKE RESULTATEN.

In dit hoofdstuk zal per gemeente het stemgedrag van migranten worden besproken. Waar mogelijk zal ik de resultaten vergelijken met eerdere onderzoeken. Ik beperk me hier tot een bespreking van de uitkomsten per gemeente. In hoofdstuk 5 zal geprobeerd worden de verschillen tussen gemeenten te koppelen aan mogelijke verklaringen van het stemgedrag van migranten.

4.1. Amsterdam.

<TABEL 11>

In Amsterdam is onder Turken het CDA de grootste partij (37% van de stemmen), op de voet gevolgd door de PvdA (35%). Hierna volgen D66 en GroenLinks met ieder ruim 10% van de stemmen. Ten opzichte van 1986 (zie Pennings, 1987) betekent dit een aanzienlijke verbreding van de politieke partijvoorkeur. Acht jaar geleden stemden 78% van de Turken nog op de PvdA en 8% op het CDA.

Ten opzichte van de gemeentelijke uitslag van 1994 is de voorkeur voor PvdA en CDA onder Turken relatief groter, terwijl de VVD aanzienlijk minder geprefereerd wordt. Marokkanen stemmen hoofdzakelijk op GroenLinks of de PvdA, waarbij GroenLinks veruit de grootste partij is. Vergeleken met 1986, toen maar 4% van de Marokkanen op het vergelijkbare Links Akkoord stemden, is dit een aanzienlijke winst voor GroenLinks. De PvdA verliest 38% van haar Marokkaanse aanhang. Ten opzichte van de gemeentelijke uitslag is de voorkeur voor GroenLinks relatief groter, terwijl het CDA en D66 minder geprefereerd worden.

Onder Surinamers is de PvdA de grootste partij met GroenLinks als goede tweede. Ruim 10% van de Surinamers heeft in 1994 op D66 gestemd. Ten opzichte van 1986, toen bijna 84% van de Surinamers PvdA stemden, is dit een duidelijke verbreding van de politieke partijvoorkeur. Ten opzichte van de gemeentelijke uitslag zijn GroenLinks en de PvdA oververtegenwoordigd, terwijl de voorkeur voor CDA en VVD relatief lager is.

Het stemgedrag van Antillianen is min of meer vergelijkbaar met dat van Surinamers. De PvdA is de grootste partij, gevolgd door GroenLinks. De voorkeur voor CDA en VVD is ten opzichte van Surinamers iets groter.

4.2. Tilburg.

<TABEL 12>

In Tilburg stemmen Turken massaal op de PvdA (bijna 90%). GroenLinks krijgt nog 6% van de stemmen.

De voorkeur van Marokkanen beperkt zich tot twee partijen: de PvdA en GroenLinks die beide even groot zijn.

Surinamers vertonen een bredere oriëntatie op de Tilburgse partijpolitiek. De PvdA is met 46% van de stemmen de grootste partij. Maar zowel D66, als GroenLinks, als het CDA verzamelen meer dan 10% van de stemmen.

Onder Antillianen zijn de PvdA en D66 met ieder 32% van de stemmen de grootste partijen, gevolgd door GroenLinks en het CDA.

Ten opzichte van de gemeentelijke uitslag is de voorkeur voor de PvdA en GroenLinks onder migranten relatief groter.

4.3. Enschede.

<TABEL 13>

De grootste partij onder de Enschedese Turken is het CDA met 65% van de stemmen. De tweede partij is de PvdA. De andere partijen hebben nauwelijks Turkse stemmen verzameld. Bij de Marokkanen is GroenLinks met 65% van de stemmen veruit de grootste partij, gevolgd door de PvdA (26% van de stemmen).

Bij de Surinamers zijn de sociaal-democraten het grootste, gevolgd door D66, GroenLinks en CDA, ieder met zo'n 10% van de stemmen.

De partijvoorkeur van Antillianen beperkt zich hoofdzakelijk tot twee partijen: de PvdA (44% van de stemmen) en D66 (26% van de stemmen).

Duitsers hebben met name een voorkeur voor de PvdA, D66 en het CDA.

Als we het stemgedrag van migranten vergelijken met de gemeentelijke uitslag dan is de PvdA overtegenwoordigd. Verder is een relatief grote voorkeur te constateren voor D66 bij de Antillianen, GroenLinks bij de Marokkanen en het CDA bij de Turken.

Error! Unknown switch argument.

4.4. Utrecht.

<TABEL 14>

De grootste partij onder de Turken in Utrecht is GroenLinks, gevolgd door de PvdA. De 25% Turken die op een 'overige partij' hebben gestemd, hebben dat naar alle waarschijnlijkheid op de Turkse lijst KiliH gedaan. Ook bij Marokkanen is GroenLinks de grootste partij (57% van de stemmen). De PvdA is met 39% van de stemmen een goede tweede. Surinamers hebben met name een voorkeur voor de PvdA en GroenLinks. De geïnterviewde Antillianen verdelen hun stemmen gelijkmatig over GroenLinks, de VVD en het CDA.

Vergeleken met de gemeentelijke uitslag hebben migranten een relatief grote voorkeur voor de PvdA en GroenLinks.

4.5. Arnhem.

<TABEL 15>

Onder de Turken in Arnhem is de PvdA veruit de grootste partij (66% van de stemmen), gevolgd door GroenLinks (13% van de stemmen). Deze twee partijen hebben ook de voorkeur van de Marokkanen in Arnhem. Bij de Marokkaanse kiezer is GroenLinks echter het meest populair (65% van de stemmen). De sociaal-democraten wisten 31% van de Marokkaanse stem te verzamelen.

De meeste Surinamers stemmen op de PvdA. De resterende stemmen worden verdeeld over het CDA (18%), D66 (17%) en GroenLinks (13%). Antillianen stemmen hoofdzakelijk op de PvdA (52%), gevolgd door D66 (20%) en GroenLinks (12%).

Vergeleken met de totale Arnhemse bevolking hebben migranten een grotere voorkeur voor de PvdA en GroenLinks.

4.6. Rotterdam.

<TABEL 16>

Error! Unknown switch argument.

Rotterdamse Turken stemmen vooral op het CDA en de PvdA (allebei ruim een derde van de stemmen). Dan volgen GroenLinks en D66 (allebei ruim 10% van de stemmen). Vergeleken met 1990 (zie Rath, 1990) betekent dit een verlies voor de PvdA (in 1990 56% van de Turkse stem) en winst voor het CDA (in 1990 17% van de stemmen). Al met al lijkt het verlies van de PvdA (al in 1990 door Rath geconstateerd) zich onder Turken verder door te zetten en wordt met name de positie van het CDA (nu de grootste partij) steeds sterker. Ook bij Marokkanen leidt de PvdA verlies. Stemde in 1990 nog 77% van de Marokkanen op de sociaal-democraten, nu stemt 55% op GroenLinks en 27% op de PvdA. Van de Surinamers stemt 59% op de PvdA, een verlies van 22% ten opzichte van 1990. Tweede partij is D66 (22% van de stemmen). Ook bij de Antillianen is de PvdA de grootste partij en ook bij deze bevolkingsgroep verliest de PvdA (73% in 1990, 60% in 1994). D66 en de VVD weten ieder een tiende van de stemmen op zich te verzamelen. Kaapverdianen tenslotte stemmen vrijwel uitsluitend op de PvdA. Vergeleken met de gemeentelijke uitslag is de positie van de PvdA en GroenLinks bij migranten sterker. Bij Turken valt een oververtegenwoordiging van het CDA te constateren.

4.7. Den Haag.

<TABEL 17>

In Den Haag is onder Turken de PvdA met 59% van de stemmen de grootste partij, gevolgd door GroenLinks met 24% van de stemmen. Vergeleken met 1990 (Luyten, 1990) betekent dit een aanzienlijk verlies (24%) voor de PvdA (in 1990 83% van de stemmen). GroenLinks wint 24%. Marokkanen stemmen in meerderheid op GroenLinks (60% van de stemmen). De resterende stemmen gaan naar de PvdA (32%). In 1990 stemde nog 89% van de Haagse Marokkanen op de PvdA. Bij Surinamers is de PvdA de grootste partij. De tweede partij bij Surinamers is het CDA (26% van de stemmen). Antillianen verdelen hun stem over de PvdA, D66 en GroenLinks¹⁶.

¹⁶Voor Surinamers en Antillianen is een vergelijking met 1990 niet goed mogelijk aangezien Luyten met betrekking tot het stemgedrag cijfers presenteert voor de gecombineerde groep van Surinamers en Antillianen.

5. STEMGEDRAG: MOGELIJKE VERKLARINGEN.

Aangezien het onderzoek plaatsvond in zeven Nederlandse gemeenten, is het mogelijk een vergelijkende analyse uit te voeren van factoren die het stemgedrag van migranten kunnen beïnvloeden. Ik wil benadrukken dat deze analyse slechts een verkennend karakter heeft. Voor een uitgebreide studie van de determinanten die het stemgedrag van migranten bepalen, ontbreken in deze onderzoeksopzet de benodigde gegevens. Vandaar dat in de bespreking van de resultaten meer de nadruk zal liggen op het ontwikkelen van aannemelijke hypothesen dan op de daadwerkelijke (wetenschappelijke) toetsing van deze hypothesen.

Uit de analyses van hoofdstuk drie blijkt dat de partijvoorkeuren van migranten voornamelijk ideologisch bepaald zijn. Dat wil zeggen, een kiezer preferereert hoofdzakelijk partijen die het meest op de eigen ideologische positie aansluiten. Hoe groter de (gepercipieerde) afstand tussen partij en kiezer, hoe minder de partij geprefereerd wordt. Toch is er een tweede aantrekkelijke hypothese: migranten stemmen voornamelijk op partijen met migrantenkandidaten. Migranten die zich oriënteren op de Nederlandse politiek kunnen als leidraad bij hun keuze het al dan niet voorkomen van migrantenkandidaten gebruiken. Dit is voor hen wellicht de meest makkelijke en misschien meest voor de hand liggende manier om te bepalen op welke partij men zal stemmen. Als blijkt dat een persoon die men kent en waarin men vertrouwen heeft op een partijlijst staat, dan kan dit de soms moeilijke keuze op welke partij te stemmen aanzienlijk vergemakkelijken.

Nu is het afzonderlijk effect van migrantenkandidaten moeilijk vast te stellen. Bijvoorbeeld, als een linkse kiezer op GroenLinks stemt en GroenLinks heeft een migrantenkandidaat, dan kunnen zowel ideologie als kandidaat van invloed zijn geweest op de partijkeuze. Om nu de afzonderlijke invloed van kandidaten op het stemgedrag vast te stellen, is de volgende procedure gekozen:

- in figuur 1 en 2 zijn de ideologische profielen van de diverse migrantengroeperingen weergegeven. Hieruit valt af te leiden op welke partij een kiezer zou stemmen als zijn keuze volledig door ideologie wordt bepaald. Dat wil zeggen, als stemgedrag door ideologie wordt bepaald, stemt iedere kiezer op de partij die op de kortste ideologische afstand wordt waargenomen. Op deze manier kan berekend worden hoeveel procent

iedere partij zou behalen op grond van haar ideologische positie: het 'ideologisch percentage' van een partij¹⁷.

- Per gemeente kan het percentage stemmen op een partij worden vergeleken met het percentage dat men zou verwachten op grond van de ideologische positie van deze partij. Als het percentage stemmen op een partij nu aanzienlijk hoger (of lager) is dan het ideologisch percentage, zijn er waarschijnlijk andere factoren van invloed geweest op het stemgedrag. Bijvoorbeeld, als het percentage stemmen op een partij aanzienlijk hoger is dan het ideologisch percentage en deze partij heeft een migrantenkandidaat, dan heeft de migrantenkandidaat waarschijnlijk een positieve invloed gehad op de aanhang van deze partij.

In tabel 18 is voor Turken, Marokkanen en Surinamers¹⁸ het ideologische percentage voor vijf politieke partijen berekend. Verder is per gemeente aangegeven in hoeverre het percentage stemmen op een partij afwijkt van het ideologisch percentage. Bijvoorbeeld, het ideologisch percentage voor D66 bij Marokkanen is 10%: als het stemgedrag uitsluitend door ideologie wordt bepaald zal 10% van de Marokkanen op D66 stemmen. Uit tabel 11 blijkt dat in Amsterdam 6% van de Marokkanen op D66 heeft gestemd. Dat is 4% lager dan men op grond van ideologie kan verwachten (tabel 18, regel 7, kolom 2: $6-10 = -4$). Een sterretje in tabel 18 verwijst naar een kandidaat met identieke etnische herkomst op de gemeentelijke partijlijst. Hierbij is niet gekeken naar plaats op de lijst of verkiesbaarheid van de betreffende persoon.

<TABEL 18>

¹⁷In meer technische termen worden de in hoofdstuk drie berekende schaalscores van respondenten en partijen met elkaar vergeleken. Het ideologisch percentage wordt berekend aan de hand van het verschil in schaalscore tussen respondent en partij. Bijvoorbeeld: de schaalscore van GroenLinks bij Turken is 1, de schaalscore van de PvdA 2. Een respondent met schaalscore 1.33 zal ideologisch gezien op GroenLinks stemmen aangezien $1.33-1$ kleiner is dan $2-1.33$. Bij gelijke afstand tussen respondenten en partijen, worden de respondenten gelijkelijk over de partijen verdeeld.

¹⁸In de verzamelde gegevens ontbraken Antilliaanse kandidaten.

Aangezien de potentiële invloed van een migrantenkandidaat sterk afhankelijk is van de verdeling van migrantenkandidaten op de gemeentelijke partijlijsten, zal ik de resultaten per gemeente en etnische groepering bespreken.

In Amsterdam is onder Turken de aanhang voor de PvdA lager dan men op grond van ideologie zou verwachten. Voor D66 en GroenLinks is het percentage behaalde stemmen bijna gelijk aan het ideologisch percentage. Aangezien alle drie de partijen een Turkse kandidaat op de lijst hadden, lijkt de invloed van een deze kandidaat nihil. De aanhang voor het CDA is 13% hoger dan het ideologisch percentage. Een en ander kan niet verklaard worden uit de aantrekkingskracht van een migrantenkandidaat bij het CDA. Eerder lijkt de relatief grote voorkeur voor het CDA onder Turken een derde hypothese aannemelijk te maken: het stemgedrag van Turken valt in sommige gemeenten uit religieuze overwegingen te verklaren.

Deze laatste hypothese vindt wellicht enige ondersteuning in Enschede, waar de aanhang voor PvdA (ondanks een Turkse kandidaat), D66 en GroenLinks ook onder het ideologisch percentage ligt. Het CDA scoort hier 41% hoger dan het percentage dat men op grond van links-rechts zou verwachten. De combinatie van religie en Turkse kandidaat lijkt de grote voorkeur voor het CDA in Enschede te verklaren.

In Rotterdam is de aanhang voor D66 en GroenLinks ongeveer gelijk aan het ideologisch percentage, ondanks dat deze partijen een Turkse kandidaat hadden. Het CDA dat eveneens een Turkse kandidaat geplaatst had, haalde wel 12% meer stemmen dan men op grond van het ideologisch percentage zou verwachten. Hier kan zowel de Turkse kandidaat als religie de bepalende factor zijn.

In Utrecht lijkt er sprake van een kandidateneffect: GroenLinks (de enige partij met Turkse kandidaat) scoort 21% hoger dan op grond van ideologie mag worden verwacht. De relatief lage voorkeur voor het CDA valt mogelijk te verklaren uit de aanwezigheid van een (religieuze) partij met Turkse kandidaten die zich expliciet op (moslim) migranten richtte (lijst 8: KiliH, vier Turkse kandidaten).

In Tilburg, Arnhem en Den Haag lijkt het al dan niet verkiesbaar zijn van een Turkse kandidaat een duidelijke invloed op het stemgedrag te hebben. In Arnhem en Den Haag scoren de partijen met Turkse kandidaten hoger dan het ideologisch percentage. In Tilburg hadden zowel GroenLinks als de PvdA een Turkse kandidaat. Gezien de hoge score van de PvdA (+43%) lijkt de sociaal-democratische kandidaat de doorslag te hebben gegeven. Samenvattend kan gesteld worden dat het stemgedrag van Turken waarschijnlijk uit drie

factoren verklaard kan worden: het al dan niet voorkomen van een Turkse kandidaat, de eigen links-rechts positie en religie. De relatieve invloed van deze factoren verschillen per gemeente. Waarbij de invloed van religie het grootste lijkt in Amsterdam en Rotterdam.

Gezien de relatief geringe afwijkingspercentages lijkt het stemgedrag van Marokkanen uitsluitend ideologisch bepaald te zijn, waarbij de massale trek naar GroenLinks waarschijnlijk is te verklaren uit een landelijk kandidateneffect: het 'Rabbae-effect'. In essentie zijn voor Marokkanen twee partijen electoraal aantrekkelijk: de PvdA en GroenLinks. Op het moment dat beide partijen een Marokkaanse kandidaat op de lijst hebben (zoals in Utrecht), stemt 96% van de Marokkanen op JJn van deze twee partijen. Verder is er in Amsterdam een lokaal kandidateneffect te constateren: het percentage voor de PvdA (de partij met een Marokkaanse kandidaat) ligt 11% boven het ideologisch percentage.

Dat er niet alleen sprake is van een (landelijk) kandidaten-effect, wordt onderstreept door de resultaten in Tilburg. Hier stemmen relatief veel Marokkanen op de PvdA (21% boven het landelijk ideologisch percentage) terwijl deze partij geen Marokkaanse kandidaat had. GroenLinks (ook zonder lokale kandidaat maar met de landelijke kandidaat Rabbae), behaalt 9% minder stemmen dan men op grond van het ideologisch percentage kan verwachten.

Tenslotte, de voorkeur van Surinamers lijkt nauwelijks door de aanwezigheid van kandidaten te verklaren. Bijvoorbeeld, in Rotterdam scoren de partijen met een Surinaamse kandidaat +18 (PvdA) en -23 (GroenLinks). Dit valt wellicht te verklaren uit de etnische verschillen binnen de Surinaamse gemeenschap. Creolen zullen niet massaal op een Hindoestaanse kandidaat stemmen.

Wel is opvallend dat de scores van de PvdA in alle gemeenten boven het ideologisch percentage liggen, terwijl die voor GroenLinks in alle gemeenten onder het ideologisch percentage liggen. Als Surinamers (ideologisch gezien) op zowel GroenLinks als de PvdA kunnen stemmen, blijken zij voor de grootste partij te kiezen. Hiermee lijkt wat betreft Surinamers (naast ideologie) politieke macht een van de factoren te zijn die het stemgedrag bepalen. Dit maakt Surinamers vergelijkbaar met Nederlanders bij wie ideologie en macht ook voor een groot deel de voorkeur voor een politieke partij verklaren (Zie Tillie, 1994).

6. CONCLUSIE.

De belangrijkste conclusies van dit rapport kunnen als volgt worden samengevat:

- met betrekking tot de opkomst van migranten blijken er grote verschillen te bestaan tussen de onderzochte gemeenten. Voor Turken varieert de opkomst van 28% (Rotterdam) tot 67% (Amsterdam), voor Marokkanen van 23% (Rotterdam) tot 51% (Arnhem) en voor Surinamers en Antillianen van 24% (Rotterdam) tot 47% (Tilburg). In het algemeen is de opkomst onder Turken het grootst (49%), dan volgen de Marokkanen (41%) en tenslotte de gecombineerde groep van Surinamers en Antillianen (28%).
- Turken hebben de grootste voorkeur voor de PvdA, gevolgd door het CDA. Bij Marokkanen is de positie van GroenLinks zeer sterk. De tweede partij voor Marokkanen is de PvdA. Surinamers hebben de grootste voorkeur voor de PvdA. Met betrekking tot de andere partijen zijn de stemmen min of meer over D66, GroenLinks en het CDA verdeeld. Eenzelfde beeld zien we bij respondenten uit de Nederlandse Antillen, met dit verschil dat D66 iets populairder is en het CDA iets minder geprefereerd wordt. Over het algemeen is de PvdA de populairste partij onder migranten, gevolgd door GroenLinks en het CDA.
- Was in 1986 het stemgedrag van migranten hoofdzakelijk beperkt tot een partij, in 1994 is dat zeker niet het geval. Dit lijkt een bredere partij-politieke oriëntatie op de Nederlandse samenleving te impliceren. Ruim een derde van alle migranten wisselt tussen 1990 en 1994 van partij. Marokkanen zijn het meest van stemgedrag veranderd, gevolgd door Turken en Antillianen. Surinamers vertonen het meest stabiele stemgedrag. Potentieel komt voor veel migranten meer dan één partij voor een stem in aanmerking.
- De voorkeur voor politieke partijen kan in belangrijke mate worden afgeleid uit de posities die migranten innemen op de links-rechts schaal. Dit maakt het stemgedrag van migranten voor een groot deel vergelijkbaar met autochtonen. Andere mogelijke verklaringen voor het stemgedrag van migranten zijn: het al dan niet voorkomen van een kandidaat met dezelfde etnische herkomst op de partijlijst; religie (met name bij Turken) en de grootte van een partij (met name bij Surinamers).

Wie deze resultaten overziet moet concluderen dat er ten opzichte van 1986 veel gebeurd is. Met name de steeds bredere partijpolitieke oriëntatie op de Nederlandse samenleving en het

feit dat factoren die het stemgedrag verklaren voor een groot deel vergelijkbaar zijn met factoren die het autochtone stemgedrag bepalen (ideologie, religie, kandidaten en partijgrootte) duiden op een geëmancipeerd electoraat. Een electoraat dat weet wat er in de Nederlandse politiek te koop is en vanuit zijn eigen positie een duidelijke keuze maakt. Kortom, een electoraat waarvan het onduidelijk is waarom zij niet mogen deelnemen aan 2de kamerverkiezingen en wel aan gemeenteraadsverkiezingen.

APPENDIX 1: GESELECTEERDE STEM BUREAUS PER GEMEENTE.

Deze appendix bevat de geselecteerde stembureaus per gemeente. Verder is voor ieder stembureau het aantal stemgerechtigden weergegeven dat gebruikt is bij de berekening van de opkomst. De opkomst per etnische groepering is per stembureau berekend als:

$$\frac{(\text{Aantal uitgebrachte stemmen} + \text{schatting non-response} + \text{aantal volmacht stemmen})}{\text{aantal stemgerechtigden}}$$

De opkomstgegevens van de stembureaus dienen als basis voor de berekening van de landelijke en gemeentelijke opkomstpercentages.

AMSTERDAM

Error! Bookmark not defined. Stemdistrict(en)	Stembureau	Aantal Stemgerechtigden ¹
106/108	Riouwstraat 132	Turken: 179 Marokkanen: 172 Surinamers/Antillianen: 397
111/112	Ambonplein 59	Turken: 141 Marokkanen: 222 Surinamers/Antillianen: 539
447/448/449/450	Tijl Uilenspiegel-straat 11	Turken: 345 Marokkanen: 310 Surinamers/Antillianen: 333
453/454/455/456	J. den Haenstraat 41	Turken: 247 Marokkanen: 399 Surinamers/Antillianen: 356
564/566/567	Simonskerke-straat 8	Turken: 132 Marokkanen: 302 Surinamers/Antillianen: 216
706/707/709	Kantershof 637	Turken: 27 Marokkanen: 22 Surinamers/Antillianen: 1085
716/717	Echtenstein 82	Turken: 2 Marokkanen: 14 Surinamers/Antillianen: 880
¹ Gegevens verstrekt door gemeente op basis van etnische herkomst.		

TILBURG

Error! Bookmark not defined. Stemdistrict(en)	Stembureau	Aantal Stemgerechtigden ¹
8	Bredaseweg 204	Turken: 65 Marokkanen: 30 Surinamers/Antillianen: 23
31	Korvelplein 60	Turken: 117 Marokkanen: 28 Surinamers/Antillianen: 33
61	Textielstraat 110-112	Turken: 96 Marokkanen: 54 Surinamers/Antillianen: 2
69	Pastoor Smitsstraat 27	Turken: 112 Marokkanen: 51 Surinamers/Antillianen: 27
84	Verhulstlaan 31	Turken: 95 Marokkanen: 48 Surinamers/Antillianen: 61
89	Jagerslaan 55	Turken: 94 Marokkanen: 60 Surinamers/Antillianen: 27
99	Lavendelweg/ Kruizemuntweg	Turken: 118 Marokkanen: 34 Surinamers/Antillianen: 32
100	Reinevaar-straat 55	Turken: 60 Marokkanen: 72 Surinamers/Antillianen: 25
¹ Gegevens verstrekt door gemeente op basis van etnische herkomst.		

ENSCHEDÉ

Error! Bookmark not defined. Stemdistrict(en)	Stembureau	Aantal Stemgerechtigden ¹
3	Laares	Turken: 99 Marokkanen: 12 Surinamers/Antillianen: 44
201	Boswinkel-oost	Turken: 128 Marokkanen: 36 Surinamers/Antillianen: 47
205	Vermeerstraat	Turken: 115 Marokkanen: 22 Surinamers/Antillianen: 22
304	Twekkelerveld Maanstraat	Turken: 114 Marokkanen: 22 Surinamers/Antillianen: 17
405	Zaanstraat/ Jekerstraat	Turken: 143 Marokkanen: 36 Surinamers/Antillianen: 47
406	Waalstraat/ Deppenbroek- straat	Turken: 202 Marokkanen: 77 Surinamers/Antillianen: 49
608	Lang/ Leunenberg	Turken: 105 Marokkanen: 23 Surinamers/Antillianen: 43
610	Bijvank-zuid	Turken: 89 Marokkanen: 42 Surinamers/Antillianen: 67
¹ Gegevens verstrekt door gemeente op basis van etnische herkomst.		

ARNHEM

Error! Bookmark not defined. Stemdistrict(en)	Stembureau	Aantal Stemgerechtigden ¹
21	Klarendalse-weg 442	Turken: 157 Marokkanen: 21
22	Agnieten-straat 227	Turken: 165 Marokkanen: 19
45	Grevelingen-straat 18	Turken: 214 Marokkanen: 50
49	Johan de Wittlaan 240	Turken: 204 Marokkanen: 31
58	Lupinestraat 2	Turken: 76 Marokkanen: 32
65	Zwanenbloem-straat 2	Turken: 80 Marokkanen: 50
67	Akkerwinde-straat 1	Turken: 63 Marokkanen: 40
68	Salfatorplein 274	Turken: 62 Marokkanen: 34
¹ Gegevens verstrekt door gemeente op basis van nationaliteit.		

UTRECHT

Error! Bookmark not defined. Stemdistrict(en)	Stembureau	Aantal Stemgerechtigden ¹
32	Hooft Graafland-straat 48A	Turken: 65 Marokkanen: 270
45	Eisenhower-laan 60	Turken: 101 Marokkanen: 253
46	Eisenhower-laan 41	Turken: 78 Marokkanen: 208
47	Attlee-plantsoen 39	Turken: 116 Marokkanen: 306
56	Damstraat 19	Turken: 210 Marokkanen: 243
58	Kanaalstraat 197A	Turken: 98 Marokkanen: 99
¹ Geschat op basis van nationaliteit.		

ROTTERDAM

Error! Bookmark not defined. Stemdistrict(en)	Stembureau	Aantal Stemgerechtigden ¹
4/71	Coolhaven-straat 29a	Turken: 117 Marokkanen: 98 Surinamers/Antillianen: 404 Kaapverdianen: 135
16/197	Nic. Beetsstraat 72	Turken: 332 Marokkanen: 199 Surinamers/Antillianen: 482 Kaapverdianen: 166
145/198	Pijperstraat 37	Turken: 212 Marokkanen: 162 Surinamers/Antillianen: 301 Kaapverdianen: 74
170/171	Duysstraat 28	Turken: 215 Marokkanen: 163 Surinamers/Antillianen: 395 Kaapverdianen: 165
326	Stieltjes-straat 30	Turken: 215 Marokkanen: 71 Surinamers/Antillianen: 323 Kaapverdianen: 43
344/430	Afrikaander-plein 7	Turken: 595 Marokkanen: 187 Surinamers/Antillianen: 395 Kaapverdianen: 47
358	Saffraan-straat 105	Turken: 27 Marokkanen: 10 Surinamers/Antillianen: 202 Kaapverdianen: 14
380/383	Hoogvliet-straat 43	Turken: 115 Marokkanen: 74 Surinamers/Antillianen: 312 Kaapverdianen: 32
¹ Gegevens geschat op basis van nationaliteit.		

DEN HAAG

Error! Bookmark not defined. Stemdistrict(en)	Stembureau	Aantal Stemgerechtigden ¹
225	Bouwlustlaan 58	
259	Roemer Visscher straat 106	
525	's-Gravenzandelaan 264	
530	Suze Robertsonstraat 89	
533	Saenredamstraat 2	
534	Terwestenstraat	
546	De Vliegerstraat 28	
548	Ferdinand Bolstraat 18	
¹ Onvoldoende gegevens voor redelijke schatting.		

APPENDIX 2: VRAGENLIJST.

Error! Unknown switch argument.

LITERATUUR.

Boosten, C.A.M. (1990)

Migranten op komst. Onderzoek naar de opkomst van buitenlandse kiezers bij de gemeenteraadsverkiezingen 21 maart 1990, Enschede: Gemeente Enschede, Afdeling Informatie en Onderzoek, Dienst Secretarie, juni 1990/18.

Buijs, F. en J. Rath (1986)

De stem van migranten en werklozen. De gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart te Rotterdam, Leiden: COMT.

Eijk, C. van der en B. Niem`ller (1984)

'Het potentiële electoraat van de Nederlandse politieke partijen', Beleid en Maatschappij, 11, 192-204.

Gilting R. (1991)

De politieke participatie van migranten in Nederland, Nijmegen: Wetenschapswinkel.

Heeten J. den en A.O. Verwey (1993)

Identificatie en registratie van etnische herkomst. Een handleiding voor registratie en beleid, 's-Gravenhage: VNG-uitgeverij.

Luyten, H. (1990)

Schaduwverkiezing '90, Den Haag: Regionaal Centrum Buitenlanders Zuid-Holland West.

Ministerie van Binnenlandse Zaken (1983)

Minderhedennota, 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij (Tweede Kamer, zitting 1982-183, 16 102, nrs. 20-21).

Pennings, P. (1988)

Migrantenkiesrecht in Amsterdam. Een onderzoek naar de participatie en mobilisatie van etnische groepen bij de gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart 1986, Amsterdam: Gemeente Amsterdam, Bestuursinformatie, Afdeling Onderzoek en Statistiek & Universiteit van Amsterdam, Subfaculteit Politicologie, Vakgroep Collectief Politiek Gedrag.

Rath, J. (1990)

Kenterend tij: migranten en de gemeenteraadsverkiezingen van 21 maart 1990 te Rotterdam, Utrecht: RUU, Vakgroep Culturele Antropologie.

Rath, J. (1991)

Minorisering. De sociale constructie van etnische minderheden, Amsterdam: SUA.

Schuur, W.H. van (1984)

Structure in political beliefs. A new model for stochastic unfolding with application to European party activists, Amsterdam: CT Press.

Tillie, J.N. (1994)

Party Utility and Voting behavior, Amsterdam: Het Spinhuis, binnenkort te verschijnen.

Error! Unknown switch argument.